

У ПОЛОНІ СТІЙКИХ СТЕРЕОТИПІВ: СТАВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ДО ЄВРЕЙСЬКОЇ МЕНШИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД І ПЕРШІ РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Будь-який учений, що береться за дослідження минулого українсько-єврейських взаємин, потрапляє на слизьке поле історичних міфів, суспільних стереотипів і жорстокої всебічної критики. Аж надто багато в цій проблематиці приховано позанаукових суджень, особистих переживань, емоцій, прагнень спрощено показати події минулого, видати власні гіпотези або припущення за дійсно доведені твердження. Особливо складно вести мову про ставлення до євреїв українського визвольного руху, який, на думку абсолютної більшості вчених на Заході, в Ізраїлі й у Росії, априорі мав бути антисемітським*. Проблема ставлення ОУН до українського єврейства двічі стала заручником стереотипів – вперше, коли організований український націоналістичний рух, власне, формував своє бачення “єврейської проблеми”, на яке серйозно впливали існуючі в українському суспільстві стереотипи щодо євреїв; в другому – коли після Другої світової війни формувалася пам’ять про Голокост, в якій українському націоналізму зарезервували “почесне” місце чи не найактивнішого помічника гітлеризму в справі “остаточного вирішення...”. Перефразовуючи слова І. Лисяка-Рудницького, можна ствердити, що питання ставлення ОУН до “єврейської проблеми” стало найкращою ілюстрацією до “трагічного характеру українсько-єврейських стосунків”, у яких “два народи, що століттями жили поруч на одній землі, обидва – жертви несприятливих історичних обставин, яких вони не змогли змінити, були розділені стіною непорозуміння, взаємних страхів, кривд і звинувачень, пам’яттю минулих образ і сучасними конфліктами інтересів”².

Останніми роками в українській та зарубіжній історіографії з’явилася низка праць, у яких робляться спроби розібратися в проблемі ставлення ОУН до українського єврейства³, що поступово виводить це складне питання поза межі сором’язливого замовчування чи демонстративного ігнорування.

Розпочинаючи свій аналіз досліджуваної проблеми, насамперед наголосимо на трьох основоположних тезах: по-перше, “єврейське питання” ніколи не було головним, стратегічним питанням для організованого українського націоналістичного руху (такими питаннями були здобуття української національної державності і здійснення української національної революції, під якою розумілося не лише повалення іноземного панування, але й цілковита перебудова українського національного характеру, суспільного, економічного і культурного життя); по-друге, вироблення ставлення ОУН до євреїв протікало не у вакуумі, а перебувало під тиском стереотипів, обставин і пріоритетів, які існували у той чи інший історичний період; по-третє, український націоналізм постійно еволюціонував у питаннях другорядних, тактичних, він відкидав сліпий догматизм⁴, а тому і ставлення до ви-

рішення єврейської проблеми (як питання тактичне, а не стратегічне) постійно змінювалося.

На наш погляд, доцільно виділити три етапи, в рамках яких відчувається різне ставлення ОУН до єврейства. Йдеться про передвоєнний період (1930-ті рр.), перші роки Другої світової війни (1939 – 1941) та її завершальний період (1942 – 1945). Ми, з огляду на стислі рамки статті, обмежимося аналізом перших двох етапів взаємин, які були найскладнішими.

Цілком очевидно, що ставлення українського націоналістичного руху до єврейської меншини в 1930-х рр. не могло не виростати з історичного досвіду взаємин двох народів та з тих суспільно-політичних і економічних реалій, свідками яких були творці ОУН. Так історично склалося, що на кінець XIX ст. євреї становили до 13 % населення українських етнічних земель⁵, були (в межах Російської імперії) громадянами “другого сорту” і це спонукало українську інтелектуальну еліту виробити власне ставлення до “єврейської проблеми”. Західна Європа, де єврейське населення було менш чисельне, ніж в Україні, пішла шляхом надання євреям всіх громадянських прав із наміром інтегрувати євреїв до своїх національних спільнот. Українська ж інтелігенція змушена була відмовитися від такого шляху. Ця відмова була пов’язана насамперед з тим, що євреї, як здебільшого міські та містечкові мешканці в міських центрах на території України, апріорі не могли бути інтегровані до українського суспільства. Українці становили меншину в містах, а тому, у випадку інтегрування до повноцінного міського життя євреї б лише посилили російський та польський елементи в українських містах. Інтегрувати ж євреїв в українське село було неможливо ні технічно, ні ментально. Відтак українська інтелігенція висунула ідею збереження євреїв від асиміляції та надання їм у майбутній автономній/самостійній Україні права на національно-персональну автономію⁶. Єдине, чого вимагало українство від євреїв навзаєм, була відмова від визиску та експлуатації українського населення в економічній площині, ставлення з повагою до українських сусідів і до їхніх національних прагнень⁷. Така формула загалом була сприйнята українською інтелігенцією (а також такими єврейськими мислителями як В. Жаботинський) і діяла на початку XX ст. Як відомо, у період Української революції в УНР ідея єврейської національно-персональної автономії навіть була реалізована (в тому обсязі, як це могла тоді собі дозволити Українська республіка). Так само, всі права єврейській меншині гарантувалися й у ЗУНР. Даючи єврейській громаді широкі права, українські уряди в Києві та Львові сподівалися на прихильну реакцію єврейської меншини, на її заяви щодо лояльності та підтримки українських державницьких стремлень. Проте, попри окремі випадки співдії тих чи інших єврейських політичних діячів (або навіть єврейських військових формувань) з українськими урядами, євреї займали, здебільшого, вичікувально-нейтральну позицію щодо українського самостійництва, а на території Галичини навіть публічно оголошували про свій нейтралітет у польсько-українській війні⁸, що викликало в українських колах регіону суттєве розчарування⁹. Зі свого боку, в єврейських колах Галичини викликали роздратування й обурення заходи економічного протегування українським кооперативам, які здійснював уряд ЗУНР, і що суттєво шкодило економічному процвітанню торгівців-євреїв¹⁰.

З таким багажем обидва народи вступили у міжвоєнний період. У цей час ідеологічна доктрина українського націоналізму та український націоналізм як організований політичний рух формувалися за межами УСРР/УРСР, тому саме взаємини між євреями та українцями на українському заході найбільше впливали на ставлення

ОУН до єврейства. Можна сказати, що це ставлення визначалося наступними головними чинниками: ступенем лояльності євреїв до польської держави-окупанта, економічними взаєминами двох народів, прихильністю євреїв до марксистських ідей, існуючими стереотипами.

За логікою подій здавалося, що українці та євреї, як громадяни “другого сорту” в Речі Посполитій, повинні були б об’єднатися у протистоянні з офіційною Варшавою. Проте єврейська громада міжвоєнної Польщі, попри всілякі обмеження та утиски з боку держави, стала на шлях лояльності як випробуваний спосіб виживання євреїв у ворожих середовищах. 4 липня 1925 р. єврейські політичні сили підписали угоду з варшавським урядом, а єврейське парламентське “Коло” оголосило декларацію лояльності, в якій, між іншим, оголошувалося, що євреї Речі Посполитої стоять на позиції непорушності її кордонів¹¹, що для українців означало визнання з боку їхніх єврейських співгромадян факту окупації західноукраїнських земель Польщею. Український сеймовий клуб заявив, що своєю декларацією євреї зайняли вороже ставлення щодо ідеї української державності¹².

Наступною подією, яка суттєво отруїла атмосферу українсько-єврейських взаємин на західноукраїнських землях і в еміграції, стало вбивство С. Шварцбартом С. Петлюри й абсолютно невмотивовані звинувачення покійного в антисемітизмі. Українці дивилися на процес Шварцбарта як на “чорну невдячність” євреїв за те, що УНР надала їм національно-персональну автономію. Багато з українських інтелектуалів у цей час відмовилися від панівної до того часу в українській політичній думці ідеї про майбутню широку автономію для євреїв в майбутній українській державі. Дуже влучно ці думки підсумував Д. Донцов, який в роки ще першої російської революції уславився публічним захистом євреїв від погромів з боку російських чорносотенців. Після убивства С. Петлюри цей чільний ідеолог українського націоналізму написав, що слід ніколи в майбутньому не давати національним меншинам жодної культурної автономії, яка врешті-решт “закінчується Шварцбартом”¹³.

Здавалося б, що напередодні виникнення ОУН взаємини між українцями та євреями вступили в таку стадію, за якої порозуміння неможливе. Проте далеко не всі адепти націоналізму так різко відреагували на справу Шварцбарта, як Д. Донцов. Так, Головна команда УВО у 1927 р., реагуючи на хвилю невдоволення в українському суспільстві поведінкою євреїв у справі вбивства Головного отамана, у своїй відозві наголосила: “Не є нашою метою ширити антисемітизм, не було в нас двох категорій горожан і ми не хочемо ніколи творити такого розділу: ми будемо вважати жидів як рівних нам горожан, оскільки вони будуть сповнювати свої горожанські обов’язки. “Рівні права, але й рівні обов’язки” – буде нашим кличем”¹⁴.

Один із лідерів УВО та співорганізатор ОУН С. Нижанківський того самого 1927 р. у часописі “Національна думка” помістив статтю під заголовком “Ми і жиди”, в якій звинуватив українське єврейство у традиційній підтримці держав-окупантів України й наголосив, що українці мають бути антисемітами до того часу, доки євреї не будуть лояльно ставитися до ідеї української державності¹⁵. Як справедливо відзначив В. В’ятрович, у цьому випадку йшлося не про класичний антисемітизм, як про ненависть на расовому чи етнічному ґрунті, а про вороже ставлення, яке могло змінитися у випадку зміни позиції самого єврейства щодо “української проблеми”¹⁶.

Що “антисемітизм” лідерів українського націоналістичного руху був не зовсім класичним, підтверджує ще один документ, який з’явився в процесі створення ОУН. Йдеться про проект реферату Д. Андрієвського про майбутній державний устрій

України, підготований для I конгресу ОУН 8 грудня 1928 р. У ньому один із провідних ідеологів ОУН зазначив, що в майбутньому: “Труба, насильницька, асиміляційна політика держави супроти етнічно неукраїнських елементів мусить бути виключена, але в процесі спільного державного життя має витворитись одна національна свідомість на основі державної єдності і спільності історичної місії”¹⁷. Як бачимо, з цитованого речення чітко випливає, що в середовищі майбутньої ОУН напередодні створення побутували ідеї формування в Україні політичної нації за західноєвропейським зразком. На жаль, у жодних офіційних документах першого Великого збору (Конгресу) ОУН 1929 р. немає згадок про ставлення до євреїв. Тому офіційну позицію ОУН тих років щодо єврейства слід черпати з журналу “Розбудова нації”, котрий був організаційним рупором. У 1929 і 1930 рр. в цьому часописі з’явилося декілька цікавих публікацій, присвячених досліджуваній проблемі. Йдеться про статті В. Богуша¹⁸, Ю. Милянича¹⁹ та М. Сціборського²⁰. В. Богуш лише дотично розглядав єврейське питання в контексті того, що євреї в Україні під радянським режимом активно співпрацюють з останнім, що було розповсюдженим баченням проблеми не лише в націоналістичних, але й у демократичних українських колах²¹.

Автор другої публікації, детально проаналізувавши становище європейського єврейства після розпаду династичних держав, дійшов висновку, що перед євреями відкриваються перспективи асиміляції з титульними націями. Однак, звертаючись до українських реалій, наголосив, що в Україні ніколи не існувало українського національного типу єврея (як у Німеччині або Англії), українські євреї ніколи не виявляли тенденції асимілюватися з українцями й повсякчасно схилилися до співпраці з Росією а бо Польщею на платформі боротьби з українським визвольним рухом²². Така позиція українського єврейства, на думку автора, виключала можливість співпраці чи асиміляції. Ю. Милянич уважав, що в разі постанови незалежної української держави одразу ж розпочнеться боротьба із “жидівством”, це, як стверджував автор, розуміли євреї, які намагаються всіма силами завадити створенню українцями незалежної держави. Відтак Ю. Милянич припускав, що найбільш оптимальним розв’язанням “єврейського питання” для України було б створення незалежної держави Ізраїль і планове переселення українського єврейства на її територію. Проте вказував на низьку ймовірність такого розвитку подій²³. Фактично дописувач не дав чіткої рекомендації у справі українсько-єврейських взаємин у майбутньому й лише наголошував на необхідності вироблення українським націоналістичним рухом власної тактики в єврейському питанні. Однак при цьому вважав, що найкраще вирішили єврейську проблему в себе іспанці, вигнавши євреїв з території свого королівства ще в середньовіччі²⁴.

Як бачимо, перша стаття в офіційному журналі ОУН “Розбудова нації” була не надто прихильна до єврейства. Але це зовсім не означало, що до тверджень Ю. Милянича схилилася більшість членів Проводу ОУН. Так, через рік після публікації Ю. Милянича в тому ж часописі з’явилася стаття одного з провідних діячів та ідеологів ОУН М. Сціборського “Український націоналізм і жидівство”, у якій здійснено спробу окреслити певну позитивну програму розвитку українсько-єврейських взаємин.

З перших рядків М. Сціборський наголошує, що проблема українсько-єврейських взаємин є складною і неоднозначною: “У загальне питання меншостевої політики на Україні входить і проблема відношення майбутньої національної влади до жидівства – проблема складна, гостра й заплутана...”²⁵. Сціборський розкритикував позицію установчого Конгресу ОУН, який не розглянув єврейського питання, а лише констатував, що в майбутньому ставлення української держави до національних меншин

регулюватиметься окремим законодавством і буде залежати від ставлення меншин до українських державотворчих прагнень. Більше того, М. Сціборський навіть піддав критиці ідею однакового ставлення до різних меншин, не проводячи серед них диференціації. Він підкреслив, що різні меншини в Україні займають зовсім різні соціальні ніші, мають різну економічну вагу, різну традицію та різне ставлення до українського визвольного руху, що заставляє в майбутньому українську владу виробити “різні рецепти” у ставленні до етнічних груп²⁶. При цьому М. Сціборський підкреслив, що вироблення цих “рецептів” має базуватися на “демолібералістичному” доктринерстві чи не на “емоціях” і стереотипах, а лише на засадах “...нормального співжиття суспільства та його окремих національних складників і співпраця всіх на благо Української Держави”²⁷.

Автор статті визнає, що більшість українського суспільства ставиться до євреїв негативно. Цей “негатив” коливається у великій амплітуді: “від неприхованих намірів “вирізати” жидівство в майбутньому, які поширені в масах, що примітивно думають, і аж до зверхньої толеранції жидівства з боку деякої частини інтелігенції”²⁸. Публіцист коротко характеризує основні моменти, на яких базується суспільна ненависть до євреїв, від історично-релігійних до економічних і політичних. Але він не зупиняється на констатації фактів, а йде далі: “Отже, варто поставити собі питання: чи і справді вказані вияви жидівства – фанатизм, нахил до ізоляції, матеріалізм, своєкорисність і, нарешті, вороже ставлення до України – це його “сім смертних гріхів”, яких позбавитися воно не може, чи, може, є якісь можливості – так скажемо – “змодифікувати” жидівство й на основі тих модифікацій побудувати нормальні з ним взаємовідносини та співжиття? На це відповідь нам перегляд тих умов, які сприяли витворенню тих властивостей, носіями яких є жидівство на сьогодні”²⁹.

М. Сціборський підкреслює: ізоляційна позиція єврейства була зумовлена тим, що християнський світ поставив євреїв у роль народу-парія, якому не залишалося нічого іншого як замкнутися і відповісти ненавистю навколишнім народам. Він наголошує на тому, що утиски єврейства стали приводом до їхньої специфічної поведінки: “Отже, стан певної безправності, поруч із взаємно плеканими почуттями расово-національної нетерпимості, в значній мірі сприяли витворенню такого несимпатичного нам типу жида “торгаша” – дріб’язкового, хижого, жадібного на використання іншого, зі своєю власною “кагальною” мораллю та своєрідним розумінням етики. В інших країнах, де жидівство мало права (Франція, Сполучені Держави Америки, Англія) й мало змогу виявити себе в різноманітних ділянках суспільної діяльності – ці осоружні риси нашого жидівства позначилися куди менше”³⁰.

Різкій критиці піддав М. Сціборський панівну в тогочасному українському політичному дискурсі тезу про те, що все єврейство активно підтримало більшовицьку революцію. Зокрема, він підкреслив: “Під час російської революції передові верстви жидівства взяли в ній активну участь, справедливо домагаючись для себе прав, і стали на шлях тактики та співпраці з демократичними та соціалістичними московськими партіями. Очевидно, що коли б російська демократія виграла свою боротьбу з більшовиками, жидівство було б по її боці. Большевицький переворот та його успіх потяг за собою найбільш радикально настроєні елементи жидівства, які в ньому добачали для себе найбільші соціально-економічні користі. Рішала також тут жадоба цих елементів, що перебували раніше в умовах повної безправності, влади й тих особливих користей, які давав комуністичний режим. Одначе, великою помилкою було б беззастережно поділяти думку тих, які схильні бачити ціле жидівство вважати винним у підтримці

большевиків. Активно пристала до большевицької акції лише частина доктринерської інтелігенції та міське шумовиння, деякі робітники, ремісничі учні, підмайстри тощо. Більшість же інтелігенції й маси, і в містах, і на периферії, заховувалися чи нейтрально, чи опозиційно до комунізму. Для жидівства в цілому большевицька революція, що несла з собою знищення власності, зміну основ народногосподарського життя, релігійно-звичаєвого побуту й т. д. – була суперечливою його інтересам, тенденціям та психології”³¹. Сціборський наголосив, що українську революцію єврейство сприйняло не вороже, а байдуже-нейтрально. Вороже ставлення до українців почало проявлятися лише після серії погромів, організованих “темними й авантюриницькими елементами”, яких винесла на поверхню революційна стихія”³². Наголошуючи на тій шкоді, яку погромники завдали справі українського визвольного руху, його сприйняттю у світі, М. Сціборський підкреслив, що завданням українського суспільства є “переконати жидівство в тому, що майбутня Українська Держава не захоує в собі для нього ніяких небезпек. Що більше, в умовах цієї державності та її майбутньої суспільно-продукційної й економічної організації – жидівство знайде для себе більш сприятливі умови для праці, ніж воно має їх тепер на окупованих українських землях”³³, а завдання майбутньої держави публіцист бачив у створенні “для жидівства таких умов, при яких воно, заховуючи свої органічні расові, культурні, релігійні властивості, одночасно втяглося б як чинник рівноправний у коло загальних суспільно-державних інтересів та позитивної творчості”³⁴.

З наведених вище цитат чітко випливає, що в Проводі ОУН були суттєві голоси, які виступали за плекання приязних українсько-єврейських взаємин. Однак позиція М. Сціборського не була “канонізована” в документах організації, відтак дискусія щодо єврейського питання тривала. Впродовж 1931 – 1933 рр. до неї долучився колишній міністр внутрішніх справ УНР часів Директорії, професор Українського вільного університету О. Мицюк, який на шпальтах “Розбудови нації” видав цілу низку статей, котрі в 1933 р. були опубліковані окремою книгою³⁵. Попри те, що Олександр Корнійович не належав до ОУН, а був соціалістом-революціонером, він своїм дослідженням, очевидно, доволі суттєво вплинув на уявлення української інтелігенції про єврейську проблему в Україні (а, зокрема, й українських націоналістів, у офіційному журналі яких публікувався впродовж трьох років). На противагу М. Сціборському, вчений доводив, що замкнутість євреїв виходила не скільки з обмежень, які проти них застосовували уряди християнських держав, скільки з небажання євреїв інтегруватися до чужих суспільств. Дослідник навів факти, з яких випливало, що впродовж тривалого історичного періоду різні уряди європейських держав намагалися привчити євреїв до землеробства, а вперту відмову останніх обробляти землю розглядав, як вияв особливого “єврейського духу”. Також О. Мицюк обґрунтував існуючий стереотип апіорної ворожості єврейства до української державності, вказуючи на матеріалістичний світогляд євреїв, який відштовхував їх від українського ідеалізму. Скоріш за все, праця О. Мицюка писалася під сильним впливом розповсюдженої в тодішній Європі антисемітської публіцистики³⁶, вона, як ми зазначали вище, очевидно впливала на уми керівників ОУН, але так само очевидно немає підстав вважати її офіційною доктриною організації. Скоріш за все, вона є свідченням боротьби в межах ОУН різних концепцій у “єврейському питанні” й посилення антисемітського крила, що було характерним для тогочасної Європи та Америки*.

Свідченням того, що провідні діячі ОУН в другій половині 1930-х рр. радикалізували свої погляди щодо єврейства, може бути позиція секретаря Проводу В. Мартин-

ця, викладена ним у статті “Жидівська проблема в Україні” у 1938 р.³⁸. У ній він не лише не шкодує образливих епітетів, називаючи євреїв елементом “паразитарним”, “шкідливим”, “розкладовим”, “ворожим”, але й виключає асиміляцію євреїв, вважаючи, що їхня “раса” давніша, чистіша і сильніша від української “раси”, а тому асиміляція призведе не до українізації євреїв, а до “ожидовлення українців”. Відтак, на думку В. Мартинця, в майбутній українській державі слід було б цілковито ізолювати євреїв, що ускладнило б їх життя і змусило до масової втечі з території України³⁹.

Ще більш радикально, ніж В. Мартинець, пропонував у 1938 р. чинити з євреями М. Колодзінський. У чернетці своєї книги “Воєнна доктрина українських націоналістів” (ці її частини були “забраковані” Проводом і ніколи не публікувалися) він пропонував у період національно-визвольного повстання роздмухувати ненависть мас до єврейства, щоб якнайбільше євреїв знищити і позбавити майбутню державу від “єврейського питання”⁴⁰.

Наголосимо, що позиція В. Мартинця та М. Колодзінського не були офіційним поглядом ОУН, але, попри все, вони вказували на те, як під впливом обставин серед керівництва організації з’являлися люди, переконані в необхідності не шукати компромісів із євреями, а силовими методами розв’язувати “єврейське питання”. Відсутність же якоїсь офіційної постанови у справі українсько-єврейських взаємин з боку Проводу породжувала серед членів ОУН різночитання і навіть намагання механічно перенести на український ґрунт радикальні способи ізоляції єврейства, які застосовувалися тоді в низці європейських держав.

Попри відсутність офіційної позиції ОУН у “єврейському питанні” напередодні Другої світової війни, можна припустити, що радикальні антисемітські настрої не стали домінуючими в Проводі. Таке припущення можна зробити, спираючись на два факти. Перший – узаконення на Другому (Римському) Великому зборі ОУН 26 серпня 1939 р. ідей націократії, як основи майбутнього суспільно-політичного устрою України (ці ідеї в однойменній книзі 1935 р. виклав М. Сціборський і в них не було жодних антисемітських речей, а проблема єврейства просто ігнорувалася)⁴¹. Зважаючи на той вплив, який мав М. Сціборський на А. Мельника в період приходу останнього на посаду провідника ОУН, можна припустити, що в Проводі домінували ідеї М. Сціборського щодо ставлення націоналістичного руху до євреїв, а не В. Мартинця чи М. Колодзінського (котрого, при всьому, у серпні 1939 р. уже не було серед живих).

Другим фактом, який свідчить про те, що радикальний антисемітизм не став панівним у Проводі, на наш погляд, є розпорядження Крайової езекутиви ОУН в Західній Україні, доведене до членів організації в серпні 1939 р. Ним категорично заборонялося в ході антипольського повстання (яке готувалося оунівцями на випадок початку німецько-польської війни) здійснювати ворожі акти щодо євреїв. Така позиція мотивувалася прагматичними міркуваннями, які стверджували, що в США, Франції та Британії існує потужний вплив євреїв на формування міжнародної політики цих держав, а тому будь-які антисемітські виступи з боку українців будуть шкідливими для визнання українських самостійницьких прагнень наймогутнішими державами світу⁴².

Очевидно, застереження щодо утримання від нападів на євреїв були не зайвими, оскільки у 1930-х рр. в українському суспільстві Західної України суттєво зросли антисемітські настрої, які обумовлювалися соціально-економічними конфліктами (перетином інтересів українських та єврейських фінансово-торгівельних установ), боротьбою ОУН із алкоголізмом (що боляче било по єврейських корчмах та магазинах), посиленням віри українських мас у нерозривність поняття “жидо-більшовизм”.

З початком Другої світової війни та включенням західноукраїнських земель до складу СРСР проблема ставлення ОУН до євреїв набула нового звучання. Євреї, подібно до українців, не приховували своєї радості з приводу падіння Польщі, але вони, на відміну від українців, були щасливі від того, що опинилися в радянській, а не німецькій зоні окупації. Оскільки ж серед єврейства було багато колишніх членів компартії, вони отримали пріоритет під час призначення на посади в місцевій адміністрації⁴⁵. Те, що привілейованість євреїв у період радянізації Західної України не була вигадкою українських націоналістів, можна підтвердити донесеннями польського підпілля за 1939 – 1941 рр. Так, проаналізувавши інформації, які надходили до Другого відділу Штабу Начального Вождя в екзилі, польські розвідники вказували: “Практично всі повідомлення однастайно вказують на певне привілейоване становище євреїв щодо поляків та українців. Загалом євреї, за винятком заможніших кіл, є помічниками радянських окупантів. Роль євреїв подається як ганебна. Практично на цілій території євреї оваціями із захопленням вітали радянські війська. Початково, більшість міліціонерів та місцевих управлінців рекрутувалися з євреїв. Вони стали опорою в діяльності НКВС (донощики і т. п.). Євреї добре далися взнаки полякам та українцям, вони нашкодили до того ступеня, що скрізь проти них панує велика ненависть. Погрози, що їх будуть трактувати на рівні з більшовиками в момент вигнання окупантів, лунають на всій території”⁴⁵. Аналогічні повідомлення про надмірні симпатії єврейських мас до більшовицького режиму надходили також із території Західної Білорусії⁴⁶.

За таких умов, формула “жидо-більшовизм”, яку в 1920 – 1930-х рр. намагалися заперечити позитивно налаштовані до євреїв українські інтелектуали, несподівано набула в очах українських мас реальних обрисів. Цілком очевидно, що це не могло не вплинути на український націоналістичний рух, зокрема й на його ставлення до єврейства.

Розкол, який сколихнув Організацію українських націоналістів у 1940 – 1941 рр., поклав початок формуванню в обох уламках ОУН свого бачення єврейської проблеми. ОУН(м) до кінця світової війни так і не спромоглася на якесь чітке окреслення цього питання у своїх офіційних документах. Можна лише констатувати, що навіть такі адепти українсько-єврейської співпраці як М. Сціборський суттєво відкоригували свої позиції. Так, у проекті Конституції, яку М. Сціборський підготував 1940 р. на замовлення Комісії державного планування, що функціонувала при мельниківському Проводі, уже не йшлося про інтегрування євреїв до українського суспільства як рівноправних громадян. Набуття євреями українського громадянства не могло відбуватися на рівні з іншими національними групами, його планувалося відрегулювати окремим законом⁴⁷, проект якого так і не був розроблений. Після загибелі М. Сціборського на початку німецько-радянської війни в Житомирі, ОУН(м) втратила свого головного спеціаліста з “єврейського питання”. Слабкість мельниківського підпілля, порівняно з бандерівцями, а також поступове винищення нацистами євреїв в Україні так і залишили ставлення мельниківців до питання українсько-єврейських взаємин у “підвішаному” стані. Набагато складніший шлях у формуванні позиції щодо євреїв пройшла ОУН(Б).

На зламі березня-квітня 1941 р. бандерівська організація провела в Кракові свій Другий Великий збір, на якому були затверджені відповідні програмні постанови, що репрезентували обличчя нової ОУН. Стосовно євреїв у документах Великого збору містився один абзац: “Жиди в ССР є найвідданішою підпорою пануючого режиму та авангардом московського імперіалізму в Україні. Протижидівські настрої україн-

ських мас використовує московсько-большевицький уряд, щоб відвернути їхню увагу від дійсного спричинника лиха і щоб у часі зриву спрямувати їх на погроми жидів. Організація Українських Націоналістів поборює жидів як підпору московсько-большевицького режиму, усвідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва це головний ворог”⁴⁸.

З цитованого вище документу чітко видно, що під впливом реалій, котрі побутували в Радянській Україні у 1920 – 1930-х рр. і в Західній Україні 1939 – 1941 рр., націоналісти констатували надмірно високий ступінь репрезентації євреїв у органах влади та каральному апараті комуністичної держави. Вони добре знали про загальні антиєврейські настрої населення, але не мали наміру використовувати їх для розпалювання погромів чи знищення євреїв за національною/расовою/релігійною ознакою. “Поборювання” повинне було стосуватися тільки тих євреїв, які були “опорою” сталінського режиму. Тобто цей антисемітизм ОУН(б) був доволі неоднозначним і не відповідав усталеному канону цього поняття, що передбачає “вороже ставлення до євреїв, яке обумовлене ненавистю до їхнього етнічного походження, культури або релігійних поглядів”⁴⁹. Як бачимо, “антисемітизм” ОУН(б) не був класичним явищем і прив’язувався до політичних поглядів євреїв, а не до їхньої етнічності чи релігійності.

Після краківського Великого збору чільні діячі ОУН(б) у травні 1941 р. розробили масштабні інструкції для підпілля, відомі під назвою “Боротьба й діяльність ОУН під час війни”^{*}, з допомогою яких можна більш рельєфно реконструювати проблему ставлення ОУН(б) до євреїв напередодні німецько-радянської війни. В окремих розділах документа є незначні, але суттєві згадки про євреїв. Так, у розділі “Військові інструкції”, між іншим, зазначалося: “В часі хаосу й замішання можна дозволити собі на ліквідацію небажаних польських, московських та жидівських діячів, особливо прихильників большевицько-московського імперіалізму”⁵¹. В розділі “Вказівки на перші дні організаційного життя” містився пункт “Меншенева політика”, згідно з яким передбачалося, що національні меншини поділятимуться на дві категорії – приязні (члени поневоленних народів) і ворожі (росіяни, поляки та євреї)⁵². Приязних слід було толерувати, а щодо ворожих мало застосовуватися “Винищення в боротьбі, зокрема тих, що боронять режиму: переселювання в їх землі, винищувати головню інтелігенцію, якої невільно допускати до ніяких урядів, і взагалі унеможливуємо продукування інтелігенції, себто доступ до шкіл і т. д. (...) Жидів ізолувати, поусувати з урядів, щоб уникнути саботажу, тим більше москалів і поляків. Коли б була непоборна потреба оставити, приміром, в господарськім апараті жида, поставити йому нашого міліціанта над головою і ліквідувати за найменшою провини (...) Асиміляція жидів виключається”⁵³. В інструкціях з організації Народної міліції, вказувалося, що наводячи лад в районі комендант міліції повинен скласти списки всіх колишніх співробітників НКВС, НКДБ, прокуратури, сексотів, членів КП(б)У, а також “тих громадян, що визначилися в переслідуванні й гоненні українства. В першу чергу йде тут про неукраїнців, отже жидів, москалів, поляків”⁵⁴. Також розділ з інструкціями для пропаганди містив вислови “Марксизм – жидівська вигадка”, “Московсько-жидівська комуна”, “Винищуйте штаби, стріляйте москалів, жидів, енкаведистів, політруків...”⁵⁵, “Без московсько-жидівської комуни кожний буде хазяїном!”⁵⁶, “Не спомагайте московсько-жидівських зайд!”⁵⁷.

Читаючи такі жорстокі і войовничі гасла, слід пам’ятати про декілька важливих речей. По-перше, весь цитований документ просякнутий революційною рішучістю і безоглядністю. Пам’ятаючи про “м’якість” урядів УНР, оунівці хотіли уникнути подібної

помилки. Заходи надмірної безпеки мали розповсюджуватися на всіх і запобігти провалу державного будівництва або його саботажу. І в цьому контексті йшлося не лише про національні меншини. Так, інструкція пропонувала створювати “Народні суди”, які мали “безоглядно карати” не лише всіх національних “ворогів і зрадників”, але й “суспільних шкідників”, “зłodіїв”, “спекулянтів” тощо. Й карати не просто як-небудь, а смертю⁵⁸. По-друге, з документа випливає, що бандерівці ставилися до євреїв не тільки як до етнічної групи, але і як до певного соціального прошарку, який перебуває на послугах ворожої до українців влади. Розв’язання єврейської проблеми, судячи з усього, бачилося в ліквідації тих, хто активно співпрацював з радянським режимом та ізоляції інших євреїв, які вважалися потенційними шкідниками у сфері будівництва української державності (такі висновки робилися, спираючись на специфічний історичний досвід). По-третє, агресивні щодо євреїв, поляків та росіян плани були не планами держави, яка знищує національну меншину, що не загрожує її існуванню (Німеччина/євреї, Туреччина/вірмени тощо), а планами організації, яка вела національно-визвольну, антиколоніальну боротьбу. А в такому разі є певні нюанси. Історії відомі десятки випадків, коли в ході боротьби за державність антиколоніальні, визвольні рухи вдаються до актів знищення представників народів-колоністів та етнічних груп, що з ними співпрацюють (арабські рухи в північній Африці, Конго, Ізраїль, країни південно-східної Азії тощо). Як правило, ставлення до таких негуманних дій кваліфікується дещо інакше, ніж у випадку здійснення державою геноциду етнічних меншин. По-четверте, українські націоналісти, які писали про ізоляцію євреїв, були не самотні в таких намірах. Так, скажімо, Ф. Рузвельт, президент демократичної держави, у березні 1943 р. (коли Голокост ішов під “повним паром”) у своїх публічних бесідах заявляв, що необхідно “зафіксувати число євреїв серед представників вільних професій, яке має відповідати їхньому відсотку серед усього населення”, щоб вони не “заполонювали ці професії”. Він стверджував, що нацистські нарікання і претензії до євреїв “конкретні та зрозумілі”, бо становлячи невеликий відсоток населення, вони обіймали понад 50% посад правників, лікарів, шкільних учителів, професорів університетів тощо⁵⁹. Ще раз наголосимо, що про це вів мову не український націоналіст, а американський гуманіст, ліберал і демократ у країні, яка не знала голодомору, терору НКВС, надрепрезентації євреїв у владній партії і каральних органах тощо.

Як бачимо, ОУН(б) підійшла до червня 1941 р. з доволі складним і неоднозначним ставленням до єврейства. З одного боку слід було уникнути масових єврейських погромів, які несли хаос і не дозволяли ОУН(б) опанувати ситуацію. З іншого – необхідно було жорстко розправлятися з будь-якими виявами непокори з боку будь-кого, у тому числі й з боку євреїв.

Початок липня 1941 р. позначився цілою низкою єврейських погромів на території України (як, зрештою, і в Білорусії та Прибалтиці). За браком місця, ми не будемо деталізувати їх описи, які відомі з багатой літератури, лише зауважимо, що ці погроми завжди відбувалися за одним сценарієм – віднайденням у в’язницях НКВС жертв радянського терору, організацією під німецьким наглядом їх ексгумації (для чого залучали євреїв, звинувачуваних у поплічництві НКВС), масові побиття, знущання над євреями, грабунки, убивства тощо. Ключове питання: чи ОУН(б) несе відповідальність за ці акції антиєврейського терору? На нашу думку, лише дуже незначною мірою, очевидно, не більшою, ніж західні демократії, які, знаючи про становище євреїв у підгітлерівській Європі, не хотіли вести мову про їхню евакуацію, мотивуючи це недостатньою кількістю кораблів⁶⁰. Так, оунівська пропаганда в липні 1941 р. (окремі

листівки, газетні статті) носили антисемітський характер, але суспільство й так було налаштоване проти євреїв, після подій 1939 – 1941 рр. Так, є факти залучення української міліції до антиєврейських акцій як допоміжної сили. Але також є факти, коли оунівська міліція та адміністрація не дозволяла люмпенам в різних містечках вчиняти грабунки і погроми євреїв. Головними виконавцями погромів були зовсім не члени ОУН, а місцеві кримінальні й люмпенізовані елементи, які склалися, як з українців, так і з поляків (з останніх, зважаючи на етнічний склад міст Західної України, мабуть, частіше). Масові ж винищення євреїв, однозначно лежать на плечах спеціальних німецьких команд, а не місцевого населення і, тим більше, не ОУН.

Подальший розвиток ставлення українського націоналістичного руху до єврейської меншини зазнав суттєвих змін. Він визначався як загальною демократизацією програми ОУН(Б), що настала в 1943 р., так і реальними умовами, які вже від кінця 1941 р. зробили український націоналістичний рух більш зацікавленим у порятунку залишків єврейського населення, а не у їх знищенні. Проте, це тема для окремої ґрунтовної розвідки.

Підсумовуючи, слід зазначити таке: впродовж 1930-х рр. ОУН не виробила офіційного ставлення до “єврейської проблеми”, а в її керівництві панувало певне різноголосся стосовно вказаного питання, відповіді на яке коливалися в амплітуді від “ізоляції” та “депортації” до “співпраці” й “асиміляції”. Період радянської Західної України, який загострив загалом антисемітські настрої в середовищі українців (та поляків) регіону, також радикалізував погляди керівництва обох ОУН на взаємини з євреями. Судячи з документів цього періоду, найбільш радикальну позицію займала бандерівська ОУН, яка, однак, ставилася до єврейства не тільки як до етнічної групи, яку слід було ізолювати, але і як до соціальної опори ворожого режиму, що було характерним для антиколоніальних рухів.

* Типовими для світової інтелектуальної спільноти уявленням про стосунки українського визвольного руху та єврейства є висловлювання Ханни Арендт про Симона Петлюру, як “колишнього отамана української армії, як відповідального за погроми під час громадянської війни в Росії, що забрали близько ста тисяч жертв у 1917 – 1920 рр.” (Х. Арендт “Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі”. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 309).

² Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці XIX ст. / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I. / [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришківа, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 389.

³ Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні / О. Бартов. – К., 2010; Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф / [з англійської переклав Тарас Цимбал]. – К.: Критика, 2011; В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів: Мс, 2006; Гон М. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах у Галичині 1918 – 1939 рр. / М. Гон // Україна модерна. – № 7. – 2007. – С. 46–57; Гон М. Український націоналізм і євреї (1918 – 1939) / М. Гон // Друга світова війна і доля народів України. 3-я Всеукраїнська наукова конференція, 27 – 28 жовтня 2008 р., Київ. – К., 2008. – С. 15–18; Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі / М. Гон. – Рівне, 2005; Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях в роки Другої світової війни / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С. 162–168; Гунчак Т. Проблема історіографії: історія та її джерела / Т. Гунчак // Український визвольний рух. – Зб. 4. – Львів, 2005; Дюков А. Второстепенный враг. ОУН, УПА и решение “еврейского вопроса” / А. Дюков. – Москва,

2008; Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки "остаточного розв'язання єврейського питання" / Ж. Ковба. – К., 2009; Косик В. Гарвард патрує ненаукові методи історичного дослідження / В. Косик // Український визвольний рух. – Зб. 1. – Львів, 2003; Косик В. правда історії. Роки окупації України 1939 – 1944 / Косик В. – К., 2008; Круглов А. Львов, июль 1941 года: начало уничтожения / А. Круглов // Голокост і Сучасність. Бюлетень українського центру вивчення Голокосту. – № 11. – 2003. – С. 12–14; Курило Т. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятрович (В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. – Львів, 2006) / Т. Курило, І. Химка // Україна модерна. – Ч. 13 (2). – Львів, 2008. – С. 252–265; Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004; Царинник М. Золочів мовчить / М. Царинник // Критика № 10; Химка І. Достовірність свідчення: реляція Рузі Вагнер про львівський погром влітку 1941 р. / І. Химка // Голокост і Сучасність. Бюлетень українського центру вивчення Голокосту. – № 2 (4). – 2008. – С. 43–79; Berkhoff K.C. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude Towards Germans and Jews: Jaroslaw Stetsko. 1941 Zhyttiepys / K. Berkhoff, M. Carynnyk // Harvard Ukrainian Studies. – XXIII (3/4). – 1999. – P. 149–184; Pohl D. Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens / D. Pohl. – München: Oldenbourg, 1997.

⁴ Мартинець В. За творчість і дух експансії. Замітки до проблем програмовості / В. Мартинець // На службі нації. Альманах. – Париж, 1938. – С. 26.

⁵ Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I. / [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришківа, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 375.

⁶ Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці XIX ст. / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I. / [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришківа, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 389–403.

⁷ Лисяк-Рудницький І. Українські відповіді на єврейське питання / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I. / [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришківа, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 121–122.

⁸ Pawłyszyn O. Żydzi wschodniogalicyscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI. 1918 – VI. 1919) / O. Pawłyszyn // Świat niepozegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypolitej w XVIII – XX wieku. – Warszawa, 2004. – S. 229.

⁹ Pawłyszyn O. Żydzi wschodniogalicyscy w ... – S. 227–243.

¹⁰ Гон М. Український націоналізм і євреї (1918 – 1939) / М. Гон // Друга світова війна і доля народів України. 3-я Всеукраїнська наукова конференція, 27-28 жовтня 2008 р., Київ. – К., 2008. – С. 17.

¹¹ Гон М. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах у Галичині 1918–1939 рр. / М. Гон // Україна модерна. – № 7. – 2007. – С. 53.

¹² Гон М. Діалектика державності в ... – С. 53.

¹³ Гон М. Діалектика державності в ... – С. 55.

¹⁴ Парижський процес // Сурма. – 1927. – Ч. 5. – С. 6.

¹⁵ Нижанківський С. Ми і жиди / С. Нижанківський // Національна думка. – Ч. 2. – 1927. – С. 14–15.

¹⁶ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів: Мс, 2006. – С. 34–35.

¹⁷ Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів / [редкол.: В. Верига та ін.]. – Т. 1. [упоряд.: Ю. Черченко, О. Кучерук]. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. – С. 107.

¹⁸ Богущ В. Російсько-жидівське панування та роля російської культури на Радянській Україні / В. Богущ // Розбудова нації. – Ч. 3–4. – 1929. – С. 85–93.

¹⁹ Миляннич Ю. Жиди, сіонізм і Україна / Ю. Миляннич // Розбудова нації. – Ч. 8–9. – 1929. – С. 271–276.

- ²⁰ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 266–273.
- ²¹ Гон М. Єврейське питання в Західній Україні напередодні Другої світової війни (за матеріалами громадсько-політичної періодики краю) / М. Гон // Голокост і Сучасність. Бюлетень українського центру вивчення Голокосту. – № 1. – 2005. – С. 9–27.
- ²² Миляннич Ю. Жиди, сіонізм і Україна / Ю. Миляннич // Розбудова нації. – Ч. 8–9. – 1929. – С. 271–272.
- ²³ Миляннич Ю. Жиди, сіонізм і Україна / Ю. Миляннич // Розбудова нації. – Ч. 8–9. – 1929. – С. 272.
- ²⁴ Миляннич Ю. Жиди, сіонізм і Україна / Ю. Миляннич // Розбудова нації. – Ч. 8–9. – 1929. – С. 276.
- ²⁵ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 266.
- ²⁶ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 266–267.
- ²⁷ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 267.
- ²⁸ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 267.
- ²⁹ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 268–269.
- ³⁰ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 272.
- ³¹ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 274.
- ³² Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 274.
- ³³ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 275.
- ³⁴ Сціборський М. Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. – Ч. 11–12. – 1930. – С. 276.
- ³⁵ Мицюк О. К. Аграризація жидівства України на тлі загальної економіки / О. К. Мицюк. – Прага, 1933. – 135 с.
- ³⁶ Курило Т., Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятрович (В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. – Львів, 2006) / Т. Курило, І. Химка // Україна модерна. – Ч. 13 (2). – Львів, 2008. – С. 257.
- * Нагадаємо, що поширення антисемітизму спостерігалось не тільки у т. зв. фашистських державах Європи, але й у демократичній Британії і, навіть, у США (див.: Фенбі Д. Альянс. – К.: Темпора, 2010. – С. 43). Непідвладними його впливам лишилися зовсім небагато людей. Так, президент США Ф. Рузвельт, який казав, що він не антисеміт і збирав на виборах голоси американських євреїв, у приватній розмові з одним урядовцем-католиком та урядовцем-євреєм (Моргентау) відверто заявив, що “США – протестантська країна, тож католиків і євреїв тут тільки терплять” (Фенбі Д. Альянс / Д. Фенбі. – К.: Темпора, 2010. – С. 322).
- ³⁸ Мартинець В. Жидівська проблема в Україні / В. Мартинець // Ідея в наступі. – Лондон, 1938. – С. 24–47.
- ³⁹ Мартинець В. Жидівська проблема в Україні / В. Мартинець // Ідея в наступі. – Лондон, 1938. – С. 24–47.
- ⁴⁰ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 466. – Арк. 136–137.
- ⁴¹ Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Вінниця, 2007. – 112 с.
- ⁴² Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929 – 1939 рр. / М. Посівнич. – Львів, 2010. – С. 229.

* Детальніше див.: Hon M. Konflikt ukraińsko-żydowski na ziemiach zachodnioukraińskich w latach 1935 – 1939 / M. Hon // Świat niepożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII – XX wieku. – Warszawa, 2004. – S. 244–258; Гон М. Из кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі / М. Гон. – Рівне, 2005; В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів: Мс, 2006.

* Детальніше див.: Наконечний Є. Шоа у Львові / Є. Наконечний. – Львів, 2006; Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919 – 1945 / Ш. Редліх. – К., 2002; Дашкевич Я. Відновлення Української держави 1941 р. Проблеми дослідження / Я. Дашкевич // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. – Львів, 2001. – С. XLII; Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв'язання єврейського питання” / Ж. Ковба. – К., 2009. – С. 110–111; В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів: Мс, 2006. – С. 50–53; Suchtitz A. Żydzi wobec upadku Rzeczypospolitej w relacjach polskich z Kresów Wschodnich 1939 – 1941 / A. Suchtitz // Świat niepożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII – XX wieku. – Warszawa, 2004. – S. 259–265.

⁴⁵ Pohl D. Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens / D. Pohl. – München: Oldenbourg, 1997. – С. 259.

⁴⁶ Pohl D. Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens / D. Pohl. – München: Oldenbourg, 1997. – С. 262–264.

⁴⁷ Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів / [редкол.: В. Верига та ін.]. – Т. 7. [упоряд.: О. Кучерук, Ю. Черченко]. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2002. – С. 20.

⁴⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр. – Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 36.

⁴⁹ Козерод О. Антисемітизм // Політична енциклопедія / [упоряд. Ю. Шаповал]. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 32.

* Повний текст документа був опублікований нами в додатках до монографії “Військова діяльність ОУН(Б) в 1940–1942 роках”. – К., 2004. – С. 426–596.

⁵¹ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 468.

⁵² Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 485.

⁵³ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 485–486.

⁵⁴ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 549–550.

⁵⁵ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 568.

⁵⁶ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 570.

⁵⁷ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 580.

⁵⁸ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. / І. К. Патриляк. – К., 2004. – С. 483.

⁵⁹ Фенбі Д. Альянс / Д. Фенбі. – К.: Темпора, 2010. – С. 185.

⁶⁰ Фенбі Д. Альянс / Д. Фенбі. – К.: Темпора, 2010. – С. 201.

Іван Патриляк.

У полоні стійких стереотипів: ставлення Організації українських націоналістів до єврейської меншини в міжвоєнний період і перші роки Другої світової війни.

У статті розглянуто основні аспекти формування позиції українського націоналістичного руху у стосунках з євреями крізь призму офіційних документів ОУН, публіцистичних статей, опублікованих у центральних виданнях ОУН, та інших документів.

Ivan Patrylak.

In captivity stereotypes: the attitude of the Ukrainian nationalists to the Jewish minority between the wars and the first years of World War II.

The article is about the main aspects of the position of the Ukrainian nationalist movement in relations with the Jews through the prism of official documents OUN, journalistic articles published in central OUN publications and other documents.